

Fedor Gradišnik

Prezidava celjske gledališke hiše med okupacijo

Hitlerjeva vojska je zasedla Celje dne 11. aprila 1941. Nekaj dni kasneje je vojski sledil gestapo s točnim popisom tistih Slovencev, ki jih je treba takoj aretirati in izseliti. S tem se je začela doba popolnega suženjstva slovenskega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem. (Glej Fran Roš: »Slovenski izgnanci v Srbiji 1941—1945«. Založba Obzorja. Maribor 1967.)

Dne 26. aprila 1941 je prišel Hitler v Maribor. Za spodnještajerske Nemce je bil to velik dan, za Slovence pa je pomenil uresničenje naročila, ki ga je ob tej priložnosti ukazal gauleiterju dr. Uiberreitherju, ko ga je imenoval za šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem: »Naredite mi to deželo spet nemško!«

Dr. Uiberreither je šel takoj na delo in začel izvajati, ker je že pred Hitlerjevim prihodom v Maribor izjavil 14. aprila 1941: »Mi hočemo deželo tako privezati, da bo v njej prostora samo za Nemce in one Štajerce, ki so se z ramo ob rami z našimi sonarodnjaki zvesto in tovariško borili leta, desetletja in stoletja, ki so, krvno nam zelo sorodni, bili pripravljeni tudi v zadnjih desetletjih z vsemi vlakni svojega srca si prizadevati za priključitev k Nemčiji.«

V Celju so te besede šefa civilne uprave z navdušenjem pozdravili in šli takoj na delo. Veliko težav so imeli z razstrelitvijo pravoslavne cerkve, ki je stala tam, kjer je danes park pred grobnico narodnih herojev. Bila je tako trdno zidana, da so jo cele tedne razstreljevali. — Istočasno so se lotili tudi Narodnega doma, tiste ponosne stavbe celjskih Slovencev, v kateri je toliko let imelo zatočišče takratno slovensko gledališče pod vodstvom dr. Ravniharja, Perdana in Rafka Salmiča. Eni najlepših stavb v predvojnem Celju so dali tako zunanjo podobo, kakršno ima še danes. Na to, da bi ta zgodovinska stavba v doglednem času dobila spet svojo prvotno zunanost — na to v času pomanjkanja finančnih sredstev za investicije, ki bi jih zahtevala taka preureditev, danes pač ni mogoče računati.

Šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem dr. Uiberreither si je moral za uresničenje svojega načrta seveda ustvariti za to potrebni delovni aparat. V ta namen je bil 11. maja 1941 Kulturbund slovesno preveden v *Heimattbund* (domovinska zveza) z bundesfirerjem Steindlom na čelu. — Šef gestapa za Spodnjo Štajersko je postal K. Lurker. — Za celjskega župana je bil imenovan

Robert Himmer, ki je bil obenem personalni šef Heimatbunda, glavna osebnost celjskega okrožja pa je postal kreisfirer Toni Dorfmeister, politični vodja in organizator vseh grozodejstev proti slovenskim rodoljubom v Celju in v Savinjski dolini.

Življenje v mestu se je kar čez noč spremenilo: vsi slovenski napisi so se morali umakniti nemškimi. Govoriti javno po slovensko je bilo najstrožje prepovedano. Za starejše ljudi so uvedli nemške jezikovne tečaje, slovenske knjige so s kamioni odvažali, da jih uničijo.

Zdaj se je začelo najhujše: na podlagi imenskih seznamov, ki so jih pripravili že davno pred okupacijo, se je začelo množično izseljevanje.

Takšna je bila situacija v Celju, ko je župan Himmer prejel od najvišjega državnega vodstva nepričakovano željo samega Hitlerja, naj se takoj prične s *prezidavo celjske gledališke hiše*.

O tem je županstvo obvestilo Urad za delo celjske občine z naslednjim dopisom (v prevodu):

RAZGLAS
o predvideni prezidavi

Namen in nujnost prezidave: Mestno gledališče v Celju, ki je v takem stanju, da je v njem vsako uprizorjanje gledaliških predstav nemogoče, naj se na željo firerja za to takoj usposobi.

Po 20-letnem tujem gospodstvu Jugoslovancev je gledališka hiša danes v tako zane-marjenem stanju, da je temeljita prezidava nujna. Finančna sredstva so zagotovljena, pravtako tudi potrebna delovna sila.

Podpis:
Himmer

Celje, 4. decembra 1941.

Na ta županov Razglas je Mestni stavbni urad naslovil županstvu naslednje

Pojasnilo mestnega stavbnega urada Celje z dne 22. I. 1942. Ba 29/4

Mestno gledališče v Celju je bilo sezidano v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. V obdobju jugoslovanskega gospodstva je bilo skrajno zanemarjeno in je tudi v svoji osnovi popolnoma ponesrečeno, tako da modernim zahtevam v ničemer ne ustreza. Pri tem je posebna značilnost v tem, da je glavni vhod v poslopje iz ozke Gledališke ulice, medtem ko se mesto razvija v popolnoma nasprotni smeri.

Z vključitvijo Spodnje Štajerske v rajh je nastala nujna potreba, da dobijo tukajšnji Nemci dostojno kulturno ustanovo. To je želja najvišjega državnega vodstva.

Uresničitev te naloge je bila zaupana izkušenemu gledališkemu arhitektu Hansu Kampru na Dunaju.

Njegov načrt predvideva, da se dosedanji glavni vhod preloži iz Gledališke ulice na Wokawnov trg (danes Šlandrov trg — op. F. G.). S tem v zvezi je treba sedanjo notranjost, ki predstavlja starinski tip ložnega gledališča, prezidati in tako omogočiti boljši pogled na oder z vseh strani. S to prezidavo predvideva arhitekt 320 sedežev in 30 stojišč na galeriji.

Nadalje predvideva arhitekt vključitev starega mestnega stolpa za shrambo kulis. Dosedanje garderobe za umetniško osebje, ki so povsem neuporabne, namerava opustiti in zgraditi nove, modernim zahtevam odgovarjajoče. Ogrevanje vseh prostorov bo omogočeno s pomočjo centralnega parnega kotla, ki naj se namesti v kletnih prostorih.

Za ogrevanje notranjih prostorov gledališča se bo uporabljalo dosedanje parno ogrevanje, medtem ko bo treba za foyer in za stranske prostore oskrbeti novo parno ogrevanje, ki bi se ga dalo izpeljati iz v bližini ležečega mestnega kopališča.

Od arhitekta projektirana prizidava kavarniških in gostinskih prostorov zaenkrat ne pride v poštev, ker zahteva ta zamisel temeljite in popolnoma nove analize. —

Vodja mestnega stavbnega urada.

Iz razpoložljivega dokumenta ZI 127/3 1942 je razvidno, da je bil dne 19. januarja 1942 sestanek pri županu Himmru, ki so se ga udeležili poleg njega še naslednji: dr. Heidinger, inž. Unger-Ullmann, dipl. inž. in dipl. jurist v. Tornago, dipl. ing. Kleinschrodt, stavbenik Alois Kalischnigg in instalacijska mojstra Gradt sen. in Gradt jun.

Na tem sestanku so se dogovorili o tem, katera celjska podjetja naj prevzamejo posamezna dela pri prezidavi gledališča. Sklenili so:

1. Prezidavo samo prevzame stavbenik *Alois Kalischnigg*. Mestna občina mu dodeli 2 zidarja in 15 pomožnih delavcev. Ostale, še potrebne delavce oskrbi stavbenik po svoji uvidevnosti. Vse, od mestne občine dodeljene delavce plača mestna občina.

2. Gospoda *Gradt sen. in Gradt jun.* prevzameta ključavničarska dela, sanitarne naprave, centralno ogrevanje, vodovod — vse to po načrtih arh. Kampra. Oba kotla za centralno kurjavo bo dobavila tvrdka A. Westen, a. dr.

3. Za prezidavo potrebno opeko bo dobavila tvrdka inž. *Unger-Ullmann*, s katero je bila že meseca maja 1941. l. sklenjena pogodba.

4. Gospod inž. v. *Kleinschrodt* prevzame oskrbo za gradbeni material potrebne dobavnice.

Nemudoma je treba stopiti v stik z arh. Kamprom, ki naj poskrbi, da bo pravočasno prispela vsa za notranjo ureditev gledališča potrebna oprema.

Prošnjo za razpis komisijskega ogleda projektirane prezidave naj se takoj, ko dospejo načrti z Dunaja, vloži na pristojnem mestu.

Poskrbi naj se, da bo komisijski ogled v najkrajšem roku razpisan.

Celje, 19. januarja 1942.

Podpisi vseh udeležencev sestanka.

Dne 22. februarja 1942 piše župan Himmer arhitektu Kampru, da namepravajo s prezidavo takoj začeti, vendar potrebujejo od njega še naslednje:

1. pogodbo za stavbenika Al. Kalischnigga, s katero se ga pooblašča, da začne s potrebnim rušenjem,

2. podrobne načrte za mizarska dela, da bo mogoče skleniti pogodbo z mizarskim mojstrom *Karlom Golobom*,

3. podrobne načrte za prezidavo gledališke hiše.

Dne 2. marca 1942 poroča vodja mestnega stavbnega urada Tornago županu, da je zdaj končno prišlo dovoljenje za rušenje notranjosti gledališča. Z deli se lahko takoj začne. — Ker je med časom prezidave vsako uprizarjanje gledaliških predstav izključeno, priporoča, da se za občasne gledališke predstave uporabi dvorana kina Metropol, ki ima moderno opremljen gledališki oder z vsemi pripadajočimi stranskimi prostori.

To je tisti gledališki oder v poslopju bivše Ljudske posojilnice v današnji Stanetovi ulici, na katerem je pred vojno Katoliško prosvetno društvo leta 1930 v moji režiji uprizorilo Cankarjevega »Kralja na Betajnovi«. — Po osvoboditvi pa je takratno Ljudsko oziroma Mestno gledališče to dvorano uporabljalo za vse svoje predstave, dokler ni bilo poslopje bivšega Mestnega gledališča usposobljeno za uprizarjanje gledaliških predstav. — O tem sem obširno poročal v svojih razpravah »Cankarjeva dela v Celju od sezone 1907/08 do sezone 1940/41« (Dokumenti SGM, Četrta knjiga, Ljubljana 1968, str. 216—234) in »Cankarjeva dela v Celju od sezone 1945/46 do sezone 1967/68« (Celjski zbornik 1968, str. 153—169).

Chef der Zivilverwaltung in der Untersteiermark
Der Beauftragte für Volkserziehung und Propaganda

AZ. T 6422
(in der Antwort eingetrag.)

Marburg/Drau, am
Theaterbauern 12. Juli 1942

25.6.1942

Betreff: Theaterumbau Marburg und Cilli

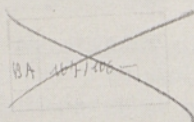
B e s c h e i n i g u n g

Herr Architekt Hans K a m p e r, Wien I, Rathhausstrasse 7, ist beauftragt, den Umbau der beiden Grenzlandtheater Marburg a.d.Drau und Cilli durchzuführen. Der Umbau dieser Bühnen ist in Anbetracht der volkspolitischen Besonderheiten des neu gewonnenen Gebietes der Untersteiermark sowie ihrer Grenzlandlage von größter kulturpolitischer Bedeutung.

Der Herr Reichspropagandaminister und der Herr Reichsfinanzminister haben im Hinblick auf diese Bedeutung den sofortigen Umbau dieser Theater noch während des Krieges genehmigt bzw. durch Bereitstellung der Mittel ermöglicht.

Die Beschaffung der für den Umbau benötigten Materialien erscheint äusserst dringlich, weshalb die entsprechenden Dienststellen gebeten werden, Herrn Kamper bei ihrer Beschaffung zu unterstützen.

Diese Bescheinigung gilt gleichzeitig als Dringlichkeitsnachweis für alle durch den Umbau erforderlich werdende Lieferungen und Leistungen.

M. Kampfer

*Odločba, s katero se
pooblašča
arhitekt Hans Kamper,
da prevzame prezidavo
obmejnih gledališč
v Mariboru in Celju*

Druga celjska poslopja, v katerih so bile uprizorjene slovenske gledališke predstave:

1. *Mestno gledališče* (takrat nemško): dne 16. septembra 1849 uprizori Janez Krstnik Jeretin prvo slovensko gledališko predstavo v Celju: Linhartovo »Županovo Micko«. — Zadnja slovenska predstava v Mestnem gledališču je bila 16. 12. 1866: »Bob iz Kranja« in »Le naravnost«.

2. *Grofija* (danes Celjski pokrajinski muzej na Muzejskem trgu). Tu je leta 1850 Josip Drobnič uprizoril z gojenci svoje Dramatične šole veseloigro »Raztresenca« v lastnem prevodu.

3. *Gostilna »Pri Zamorcu«* na Ljubljanski cesti (danes gostinsko podjetje »Ojstrica« na Ljubljanski cesti). Tu je imela svoje prostore »Celjska Čitalnica« leta 1863.

4. *Tapajnerjeva hiša pri kolodvoru* (danes Kino Union). Tu so bile pod vodstvom Edvarda Jeretina gledališke predstave Čitalnice: 18. 12. 1864 »Domači prepir«, 31. 12. 1864 »Raztresenca« in 2. 2. 1865 »Županova Micka«.

5. *Strausov hotel »Pri pošti«* (danes gostinsko podjetje »Pošta« v Aškerčevi ulici). Tu je imela Čitalnica v prvem nadstropju svoje velike prostore,

v katerih si je uredila tudi skromno urejen gledališki oder, na katerem so od leta 1882 pa vse do leta 1897 uprizarjali slovenske gledališke predstave, ki jih je režiral Edvard Jeretin in pozneje dr. Vladimir Ravnihar.

6. *Narodni dom*. Vse gledališko delovanje celjskih Slovencev se je od leta 1897 naprej, ko so dobili v Narodnem domu lepo gledališko dvorano s primerno opremljenim odrom, odvijalo v tej dvorani. Spočetka je bil vodja vseh teh predstav dr. Vladimir Ravnihar, po njegovem odhodu iz Celja pa je prevzel vodstvo gledališča Rafko Salmič. — Zadnjo sezono pred izbruhom prve svetovne vojne 1913/14 je bil režiser celjskega gledališča Josip Molek, ko se je Rafko Salmič začasno umaknil in šele tik pred zaključkom sezone spet aktivno posegel z uprizoritvijo »Legionarjev« v celjsko gledališko življenje. — Izbruh prve svetovne vojne je nato za štiri leta prekinil delovanje celjskega slovenskega gledališča.

7. *Mestno gledališče* (dotlej nemško). Po končani prvi svetovni vojni je »Dramatično društvo« prevzelo poslopje celjskega Mestnega gledališča, katerega gospodarji so bili do razsula avstro-ogrskega cesarstva Nemci. — Tu se je odslej razvijalo slovensko gledališko življenje vse do sezone 1940/41, ko je izbruhnila s Hitlerjevim napadom na Jugoslavijo druga svetovna vojna.

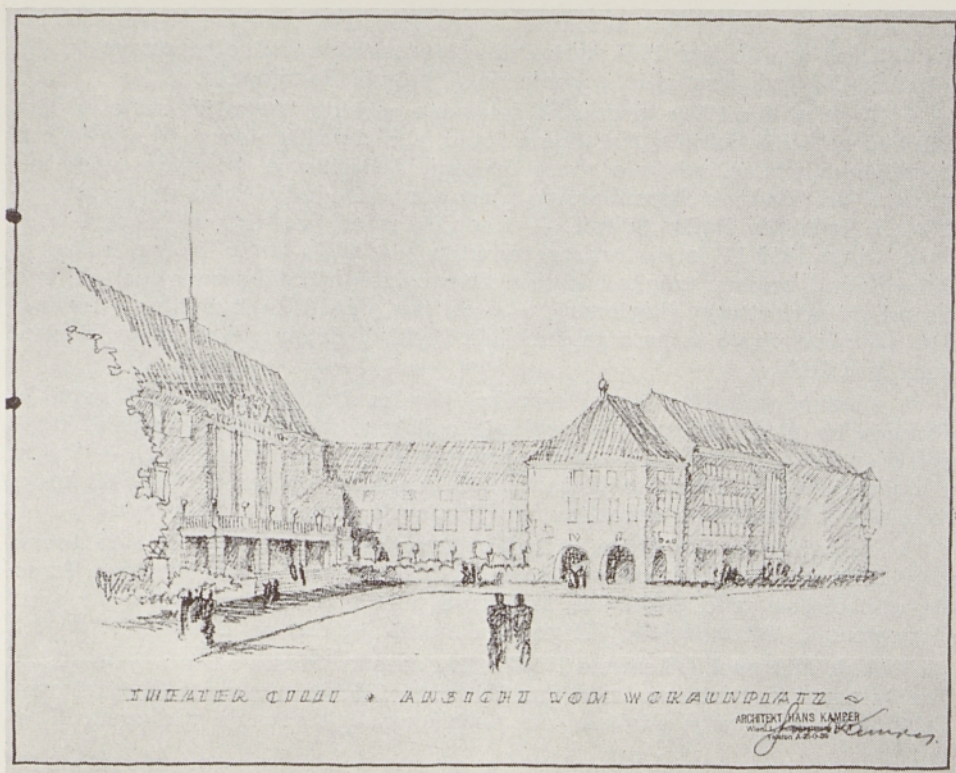
8. *Narodni dom*. Po zlomu Hitlerjevega rajha je v sezoni 1945/46 ponovno postal oder v dvorani Narodnega doma zatočišče celjskih gledališchnikov. Tu so bile uprizorjene prve gledališke predstave po končani drugi svetovni vojni: »Raztresenci«, »Mokrodolci«, »Triglavska bajka«, »Kralj na Betajnovi«.

9. *Kino Metropol*. Od sezone 1946/47 do slovesne otvoritve obnovljene gledališke hiše na Šlandrovem trgu dne 9. maja 1953 z uprizoritvijo Kreftovih »Celjskih grofov« se je odvijalo vse gledališko udejstvovanje v dvorani Kina Metropol.

Vse nas, ki smo po osvoboditvi delovali v prostorih današnjega kina Metropol v Stanetovi ulici, bo gotovo izredno zanimalo zvedeti, kako je te prostore, zlasti tehnično opremo odra, med okupacijo ocenil vodja stavbnega urada mestne občine inž. arh. Tornago. — V svojem poročilu županu Himmru z dne 2. marca 1942 poroča o tem naslednje:

»Dvorani je priključen moderno opremljen 8 × 10-metrski oder, ki ga od gledališkega prostora loči železni in za njim zastor iz blaga. Med ta dva zastora je vključen še tretji, na katerega je pritrjeno platno za kinoprojekcije. Tudi ta zastor je možno dvigati z električnim pogonom. Oder sam ima moderno opremo za razsvetljavo. Odru sta priključeni dve garderobi za umetniško osebje z umivalnicami, ogledali in stranišči — ena za moške in ena za ženske. —

Prostor za občinstvo ima v parterju 350 sedežev in na balkonu 98. — Iz tega prostora peljejo trije glavni izhodi z dvojnimi vrati v foyer, nadalje dva stranska zasilna izhoda na dvorišče in še dva stranska zasilna izhoda v majhno stransko dvorano, ki v pavzah lahko služi za sprehajališče. — Pred prostorom za gledalce se nahaja okusno opremljena blagajna z dovolj prostorno garderobo kot shrambo oblačil občinstva ter predpisom odgovarjajoči stranišči. — Balkon nima posebnega zasilnega izhoda. Pomanjkljivost, ki je ne bo težko odpraviti, je v tem, da se glavna vhodna vrata odpirajo na znotraj, kar ne odgovarja veljavnim predpisom. V splošnem je ta dvorana, ki je zelo akustična in se da odlično ogrevati, edina v mestu, ki danes lahko služi kot privzorični dom za uprizarjanje gledaliških predstav. Dvorana v Nemškem domu — Deutsches Haus — (danes kino Union — op. F. G.) ima preveč pomanjkljivosti, zaradi katerih bi se jo brez znatnih investicijskih izdatkov le težko usposobilo za uprizarjanje gledaliških predstav.«

Zunanost gledališča po nemških načrtih

Omenili smo že, da je župan Himmer dne 20. februarja 1942 prosil arhitekta Kampra, naj mu med drugim pošlje podrobne načrte za mizarska dela, da mu bo s tem mogoče skleniti pogodbo z mizarskim mojstrom *Karlom Golobom*. Ko so ti načrti prispeli z Dunaja v Celje, je županstvo res sklenilo z Golobom pogodbo, s katero so mu bila dodeljena vsa mizarska dela pri prezidavi celjske gledališke hiše, kljub temu, da so dobro poznali Golobovo politično usmerjenost. S peklensko zlobo so računali s tem, da so ga ujeli v svojo past in da bo prišla priložnost, ko jim bo njegovo cvetoče podjetje kot zrelo jabolko padlo v roke.

Z istim dopisom, s katerim je celjski župan prosil arh. Kampra, naj mu pošlje načrte za mizarska dela — tj. 23. februarja 1942 — ga je še prosil, naj mu pošlje »delovne načrte za gradbeno vodstvo« — tako se glasi dobesedno županovo pismo — »in sicer temeljne načrte vsaj v dveh izvodih. Doslej nimam v rokah niti enega samega načrta za prezidavo gledališča«.

Na ta dopis je arh. Kamper poslal županstvu zahtevane načrte in na njihovi podlagi so začeli z delom. Najprej so porušili vso, po tipu ložnega gledališča zgrajeno notranjost, in začeli z betoniranjem balkonskih in galerijskih pro-

storov. Toda to delo je le počasi napredovalo. Politični položaj mesta je namreč postajal iz dneva v dan obupnejši zaradi vsakodnevnih diverzantskih akcij partizanov, ki so mesto dobesedno obkolili. Kljub množičnemu streljanju rodoljubov v Starem piskru je odporniško gibanje stalno naraščalo. Z delom so morali večkrat za cele tedne prenehati, ker so bili delavci, ki so jih imeli na razpolago, večinoma starejši ljudje ali pa nezanesljivi saboterji, ki so jim jih dodeljevali iz zaporov. Te so čez nekaj dni spet odpeljali in jih kot bandite postrelili.

Kljub tako obupnim razmeram so vztrajali pri izvajanju svojih načrtov in zatrjevali, da bodo s prezidavo do konca leta 1942 gotovi in da bo do tega termina gledališče usposobljeno za uprizarjanje.

Naročili in plačali so vso potrebno opremo: sklopne sedeže za parter, balkon in galerijo, opremo za garderobe umetniškega osebja, razno blago, svilo, preproge in vse ostalo, kar je potrebno za najmodernejšo zgradbo sodobne gledališke hiše.

Mizarski mojster Karl Golob je medtem v svoji delavnici izdeloval vsa, po načrtih arh. Kampra naročena mizarska dela in najbrž ni slutil, da se zbirajo nad njim pogubni črni oblaki, ki utegnejo vsak hip povzročiti nevihto.

Rušenje v avditoriju

V podstrešni sobici njegove stanovanjske hiše v Gaberju so se namreč dnevno sestajali simpatizerji in aktivisti Osvobodilne fronte in kovali načrte za sabotažne akcije in za pomoč partizanom v celjskem zaledju. Dne 23. aprila 1942 je bil mizarski mojster Karl Golob skupaj s svojim sinom Karlom in hčerko Olgo aretiran in odpeljan v celjske zapore. Čez nekaj tednov je bil s transportom prepeljan v Maribor, kjer so ga dne 21. maja 1942 zaradi sodelovanja s partizani kot talca ustrelili. Njegovo imetje je bilo zaplenjeno, za komisarja njegovega mizarskega podjetja pa je bil imenovan Mathias Rakuscha.

Iz obširnega pisma arhitekta Kampra županu Himmru z dne 5. maja 1942 zvemo, da je prišlo med njima do ostrega nesoglasja zaradi tega, ker je župan začel izvajati novo akcijo glede prezidave gledališča, ne da bi bil s tem kakorkoli seznanil njega, ki je bil vendar od najvišjega državnega vodstva imenovan za projektanta prezidave celjskega gledališča.

V naslednjem objavljamo nekaj za nas najpomembnejših mest iz tega zanimivega pisma:

»V ponedeljek 4. maja t. l. je bilo pri šefu civilne uprave v Grazu posvetovanje, na katero sem bil po telefonu povabljen v petek 1. maja. — Kljub temu, da vam je bila dalekosežnost na tem sestanku obravnavanih vprašanj znana, niste o tem niti mene niti mojega arh. Mosettiga seznanili. Zaradi kratkega termina in ker sem bil mnenja, da gre za formalno rešitev gradbenega dovoljenja (dopis šefa civilne uprave z dne 20. II. 1942), nisem utegnil sam potovati v Graz ter sem pooblastil svojega pomočnika gospoda arh. Mosettiga, da me na posvetovanju zastopa. —

Gospodu Mosettigu so predložili *spremembo dosedanjega projekta, o katerem meni doslej ni bilo ničesar znanega*. K temu pripominjam naslednje:

1. tako početje, da bi graditelj brez soglasja arhitekta sam spreminjal programe in predlagal spremembe načrtov, ki jih je že odobrila nadrejena, za to upravičena delovna služba, nasprotuje vsem ustaljenim običajem. *Zoper tak postopek najostreje protestiram in bom podvzel vse potrebno, da take namene preprečim.* —

2. predložene spremembe načrtov so iz arhitektonskih in stvarnih razlogov nesprejemljive.

Kakor vam je znano, sem se doslej na vse načine prizadeval za uresničenje načrta mesta Celja in se mi je končno posrečilo izposlovati, da so bila dovoljena tako izdatna sredstva za prezidavo gledališča še med vojno.

Nikakor ne nameravam nasprotovati upravičenim zahtevam mestne občine. Tudi nočem biti tisti, ki bi ga Celje nekoč dolžilo, da je on odgovoren za to, da mesto ni dobilo novega velikega gledališča. Nasprotno: *mojo dosedanje častihlepnost je ves čas navdajala želja zgraditi Celju lepo, razmeram ustrežajoče gledališče ter premagati vse ovire, ki bi dosegli tega cilja zlasti v sedanjem vojnem času utegnile nasprotovati.* —

Na noben način torej ne odklanjam namena, da se prvotne načrte za prezidavo gledališke hiše razširi in pripravljen sem, za tako nalogo izdelati nove načrte, vendar čutim v sebi dolžnost, da vas opozorim na svoje naslednje pomisleke:

a) *Prezidava gledališča je politična naloga.* Državni propagandni minister in državni propagandni urad Štajerske sta načrt odobrila, posebej pa določila obseg potrebnih del.

b) Finančni oddelek propagandnega ministrstva in njegov gledališki odsek sta temeljito razmišljala o tem, koliko prostorov za obiskovalce naj bi celjsko gledališče imelo in sta na osnovi svojih ugotovitev sprejela ustrežno odločitev.

c) Vsi pri tej nalogi udeleženi so najskrbneje razpravljali o tem, kolikšna je lahko odgovornost za uspešno prezidavo gledališča, ki naj se izvaja sredi vojne.

d) Za arhitekta je bila posebna težava, najti arhitektonsko rešitev. Načrti so zdaj do najmanjše podrobnosti gotovi.

Vašega, pri civilni upravi dne 4. t. m. predloženega spreminjevalnega predloga zaenkrat ne bom kritiziral, v kolikor se nanaša na svojo smotnost.

Menim, da je taka ali podobna razširitev mogoča in sem pripravljen sprejeti nalogo, izdelati za prezidavo celjskega gledališča nove načrte, ki bi predvidevali ca. 600 sedežev. S tem pa bi nastale naslednje težave:

1. Z dosedanko prezidavo je treba takoj prenehati, jaz pa bi moral začeti z izdelavo novih načrtov, za kar bi potreboval najmanj 4 tedne.

2. Te nove načrte bi bilo treba seveda predložiti pristojnim oblastem v presojo in odobritev ter izposlovati najmanj 250 000 RM naknadnih finančnih sredstev.

3. Šele potem, ko bi bilo vse to ugodno rešeno, bi mogel zaprositi za dovoljenje prezidave po novih načrtih. Obenem bi se moral obrniti na urad za delo s prošnjo za dodelitev nove delovne sile. Spričo trenutno na tem področju obupnega položaja pa sem prepričan, da bi bil uspeh take prošnje izključen. Če bi pa prošnjo vendarle ugodno rešili, bi mogel s prezidavo sicer nadaljevati, vendar bi to zahtevalo zopet najmanj 4 tedne.

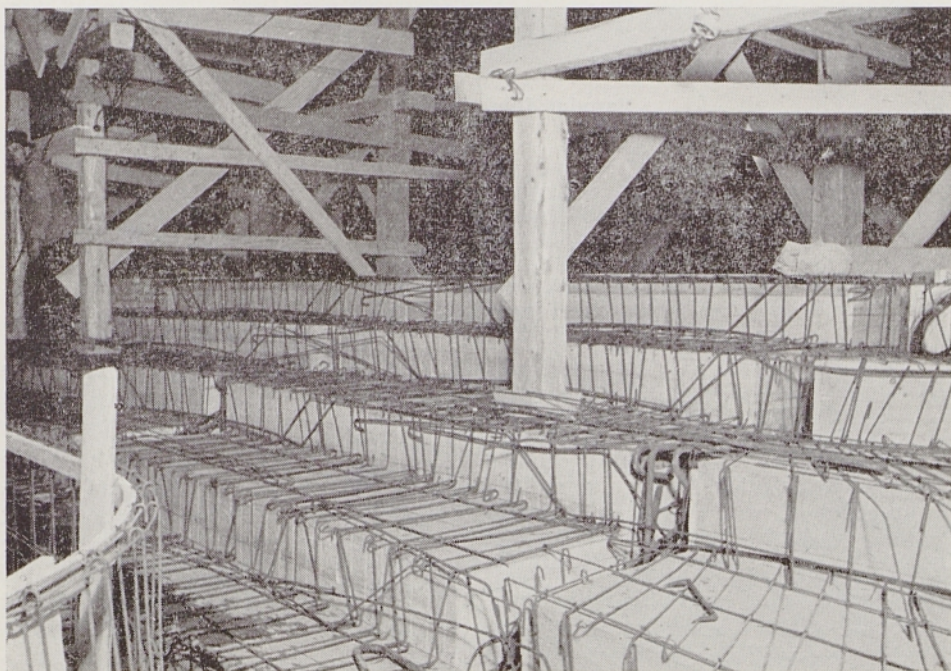
4. Ko bi šlo vse po sreči, bi se moglo s prezidavo nadaljevati po preteku 3 mesecev, zelo pa dvomim, če bi bilo takrat v Celju sploh še mogoče dobiti potrebno delovno silo.

Prepušчам zdaj odločitev vam: ali nameravate odstopiti od uresničenja prezidave na osnovi že izdanega dovoljenja in s tem prevzeti vse rizike, ki so v gornjih 4 točkah obrazloženi, na svoje rame. —

Da bi vam ne kratil vašega dopadenja do mojih načrtov, vam sporočam še tole:

I. Sedanja gledališka hiša bo, če se bo prezidava nadaljevala po mojih načrtih, *intimno, reprezentativno, majhno gledališče*. Vsi, ki so pri tej prezidavi sodelovali, so lahko uverjeni, da je vsakdo izmed njih z ozirom na izredne okoliščine sredi vojne vihere storil vse, kar je bilo mogoče storiti najboljšega. —

II. V normalnih časih bo za dolgo dobo let število sedežev za približno 400 oseb popolnoma zadostovalo. —

Železobetonska dela na balkonu

Narodni dom pred okupacijo

III. Prezidava gledališča v drugačnem obsegu kakor je predvideno z mojimi načrti, bi stvarno pomenila *gradnjo nove stavbe*. Po mojem mnenju je moj predlog edino pametna rešitev, če naj se gledališče le *prezida*, ne pa razširi ali celo *nanovo zgradi*.

Dokler se ne odločite za eno ali za drugo rešitev vas prosim, da prezidavo ustavite, kakor bom tudi jaz prenehal s svojim delom.«

To pismo arhitekta Kampra je za nas iz več razlogov zanimivo in za celjsko gledališko zgodovino pomembno, zlasti v kolikor se tiče prezidave gledališke hiše, ki je končno dobila današnjo podobo.

V najenergičnejšem tonu zasnovano pismo arh. Kampra nas seznaja z namenom celjskih Nemcev, zgraditi Celju tako imenovano »veliko gledališče« in to ne da bi bili o tem obvestili arh. Kampra. Hoteli so ga postaviti pred gotovo dejstvo in ga prisiliti, da sprejme njihov načrt. Toda arh. Kamper ni bil človek, ki bi se bil dal ustrahovati in ki bi kar čez noč odstopil od svojega namena, dati Celju »intimno, reprezentativno, majhno gledališče, ki bo v normalnih časih s približno 400 sedeži še dolgo zadostovalo«. — Za tako prezidavo gledališča so načrti odobreni in se prezidava doslej odvija natanko po njih. Od svojih odobrenih načrtov ne bo odstopil, dokler pa župan vztraja pri svoji novi zamisli, se mora prezidava ustaviti. To se je tudi zgodilo.

To Kamprovo pismo je datirano s 5. majem 1942, naslednje njegovo pismo pa ima datum 17. junij 1942. Vsa dela so torej počivala celih pet tednov. Iz pisma z dne 17. junija zvemo, da je župan Himmer končno kapituliral, odstopil od svojega načrta in končno pristal na to, da se prezidava nadaljuje po načrtih arh. Kampra. Gradnja po teh načrtih, *po katerih so po osvoboditvi naši inženirji in arhitekti nadaljevali in končali prezidavo, nam je dala gledališko hišo, kakršno imamo danes.*

V svojem pismu naroča Kamper, naj podjetje Gradt nemudoma začne z montiranjem ogrevalnih naprav. Takoj naj se začne tudi z železobetonskimi deli, predvsem pa prosi sporočila, če bo komisarična uprava mizarskega podjetja Golob mogla izpolnjevati obveznosti, ki jih je pogodbeno prevzel prejšnji lastnik tega podjetja Karl Golob. — Svojemu pismu prilaga prepis obširnega poročila, naslovljenega na državni propagandni urad, o dosedanjih gradbenih delih pri prezidavi celjskega gledališča, iz katerega objavljamo to, kar je za nas zanimivo in pomembno.

»Dela za razne obrtniške storitve (mizarji, ključavničarji, pleskarji itd.) so razpisana, vendar doslej še nimam nobenih ponudb v rokah, *ker se zaradi političnih nemirov pojavljajo najrazličnejše ovire in zakasnitve. Med drugim je bil šef mizarskih del Golob po predpisih izjemnega naglega sodišča ustreljen.* — Zaradi vsega tega

Narodni dom, kakor so ga »popravili« Nemci

imamo zdaj težave, ki bodo trajale verjetno dalj časa in tako ovirale nemoteno nadaljevanje mizarskih del. —

Ce se razmere glede dobave delovne sile ne bodo še naprej poslabšale *spričo političnih nemirov v novo pridobljenih krajih, bo prezidavo notranjih glavnih in stranskih prostorov mogoče končati v obdobju šestih do osmih mesecev.* —

Pogoj za to je seveda, da se nemudoma začne z železobetonskimi deli in da bo komisarično vodstvo mizarskega podjetja Golob izpolnjevalo svoje obveznosti. — Za gledališče v Mariboru in Celju je bil imenovan nov tehnični direktor Berthold Dietz, s katerim sem že stopil v stik.

Zdaj je vse odvisno samo še od krajevnega gradbenega vodstva v Celju, da se gradbena dela pospešijo in da bo s tem zadoščeno gauleiterju, ki želi, da bi bilo gledališče do konca letošnjega leta (1942) usposobljeno za svoje nemoteno delovanje. —

Iz »Pojasnila mestnega stavbnega urada« z dne 22. 1. 1942 na Razglas župana Himmra z dne 4. decembra 1941 o predvideni prezidavi celjske gledališke hiše je razvidno, da je arh. Kamper že takrat razložil svoj načrt o prezidavi, torej mu je bila ta naloga zaupana že takrat. *Uradni dokument o tem pa je župan prejel z Odločbo šefa civilne uprav na Spodnjem Štajerskem šele 25. 6. 1942.* — Fotokopijo tega pomembnega dokumenta objavljamo. V prevodu se ta Odločba glasi:

Gospod arhitekt Kamper, Wien I. Rathausstrasse 7, je pooblaščen za prezidavo obeh obmejnih gledališč Maribor ob Dravi in Celje. Prezidava teh gledališč je glede na narodno-politične posebnosti novo osvobojenega ozemlja Spodnje Štajerske, kakor tudi zaradi svoje lege na meji, največjega kulturno-političnega pomena.

Gospod državni propagandni minister in državni finančni minister sta glede na ta pomen dovolila takojšnjo prezidavo teh gledališč še med vojno, oziroma sta zagotovila za to potrebna sredstva.

Preskrba za prezidavo potrebnega materiala je izredno nujna, zaradi česar naprošamo ustrezne delovne službe, da gredo pri tem gospodu Kampru v vsakem pogledu na roko.

Ta odločba velja obenem za dokaz o nujnosti vseh nabav in dobav, ki se bodo pojavile med prezidavo.

Pečat:

Šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem

Podpis:

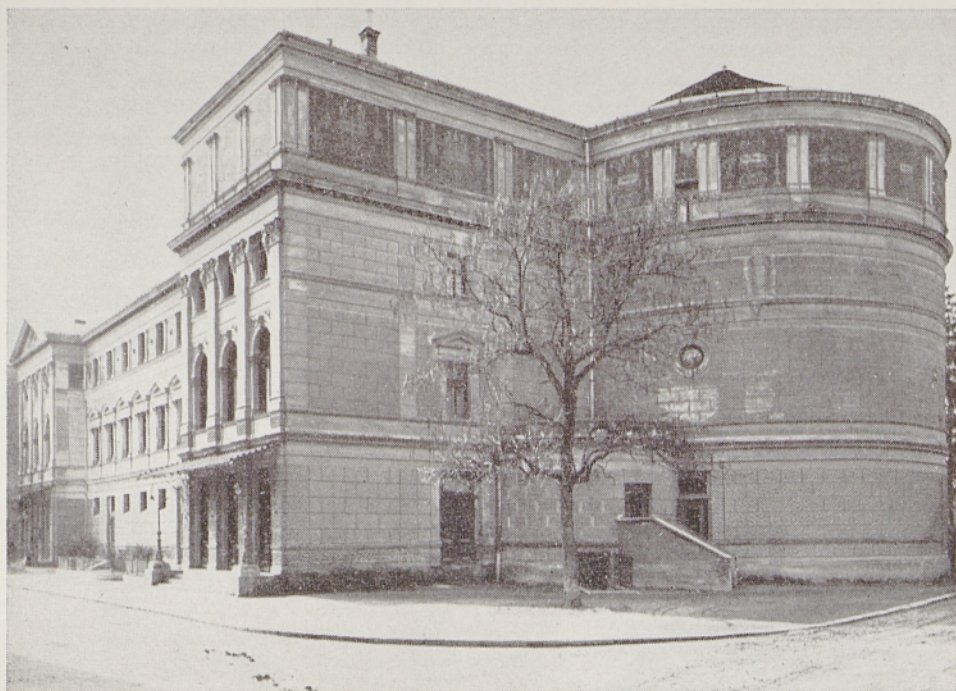
Uiberreither Siegfried.

Kljub za okupacijske oblasti obupnemu političnemu položaju, ki so ga povzročali po vsem Spodnjem Štajerskem čedalje hujši spopadi s partizanskimi enotami, je arhitekt Kamper nadaljeval z uresničenjem svojih načrtov. Dne 29. julija 1942 poroča inž. Tornago celjskemu županu naslednje:

»S prezidavo mestnega gledališča smo dne 20. 7. po daljšem premoru spet začeli. V notranjosti poslopja smo trenutno zaposleni z deli v foyerju, odkoder je po načrtih predviden hodnik v reprezentančne prostore, ki naj se zgradijo v Gledališki ulici. Da nam bo to mogoče uresničiti, je treba *porušiti hišo krojača Oražna (Oraschen)*, ki prav tu meji na gledališko poslopje. — *V ta namen smo to hišo kupili od krojača Oražna in jo bomo v kratkem porušili.* —

V notranjosti poslopja napredujemo z betoniranjem in upam, da bom s temi deli do konca septembra gotov. —

O vsem tem poroča tudi župan dne 30. julija 1942 državnemu propagandnemu uradu Štajerske, Graz, Parkstrasse 1: »Na vaša vprašanja z dne 21. 7. t. l. vam sporočam, da smo s prezidavo celjskega gledališča, ki je morala spet nekaj

Celjsko gledališče pred okupacijo

tednov počivati, ponovno začeli 20. t. m. Upam, da bomo z betoniranjem gotovi do konca septembra. V tem obdobju nameravamo tudi *porušiti sosednje poslopje, ki smo ga kupili od krojača Oražna.*«

Takšen je bil položaj poleti 1942. Kljub optimizmu celjskih mogotcev pa dela niso napredovala. Ponovno so morali prenehati s prezidavo in izkazalo se je, da Dorfmeisterovi drakonični ukrepi proti partizanom in aktivistom Osvobodilne fronte ostajajo brez uspeha. Žandarji, policaji in druge oborožene formacije kreisfirerja Dorfmeistra so doživljali vedno hujše poraze, pa tudi Hitlerjev »Blitzkrieg« proti Sovjetski zvezi se je naenkrat ustavil. (Poraz pri Stalingradu.)

Za rušenje hiše, ki so jo kupili od krojača Oražna, bi bili potrebovali določeno število delavcev, ki pa jih ni bilo na razpolago, ker so vse količkej zdrave moške vpoklicali v vojsko. — *Tako se je zgodilo, da do rušenja Oražnove hiše, ki so jo od lastnika kupili, ni nikoli prišlo in stoji še danes na istem mestu kot leta 1942.*

Velika ovira, da dela niso mogla napredovati tako kot je bilo zamišljeno, je bila tudi v tem, da arhitekt Kamper *ni osebno izvajal svojih načrtov v Celju*, ampak je ostal ves čas na Dunaju in je dajal svoja navodila celjskemu županu pismeno, ta pa je ta navodila spet pismeno sporočal mestnemu stavbnemu uradu. Takšna birokratska administracija pa seveda ni mogla ugodno vplivati

na tempo prezidave. Poleg tega je bil celjski župan silno ambiciozen človek in se je na lastno pest rad obračal na razne oblastne forume s svojimi posebnimi načrti in predlogi, ne da bi bil z njimi seznanjal arh. Kampra. Za to imamo v razpoložljivih dokumentih dovolj zanimivih primerov. Tako se je npr. kljub temu, da so bili načrti arh. Kampra potrjeni že leta 1941, obrnil na pristojno mesto s svojimi novimi predlogi. Takole piše v enem takem svojem pismu:

»Če bi se izkazalo, da so načrti arh. Kampra neizvedljivi, vas prosim, da sprejmete načrt našega mestnega arhitekta Tschulka (Čulka), ki je mnogo enostavnejši in v pogledu uporabe materiala in delovne sile mnogo manj zahteven. Po tem načrtu bi bilo gledališče v najkrajšem času usposobljeno, da prične s svojim delom. — Prosim vas, da zastavite vso svojo avtoriteto za to, da bo mogla za nemški značaj Celja in vse Spodnje Štajerske tako pomembna kulturna ustanova odigrati vlogo, ki ji pripada. Danes to gledališče v nobenem pogledu ne more predstavljati dostojne nemške kulturne ustanove na Spodnjem Štajerskem. Jaz za svojo osebo — če bi moja beseda kaj zalegla — ne bi nikoli dovolil, da bi se v gledališču z današnjo notranjo podobo smelo sploh uprizarjati gledališke predstave.« —

Kot Celjanu je moralo biti županu Himmru znano, da je bila notranjost celjske gledališke hiše leta 1941 prav takšna, kakršna je bila leta 1918, ko so jo po razpadu avstro-ogrskega cesarstva prevzeli celjski Slovenci. *Pred tem*

Vhod v celjsko gledališče iz današnje Gledališke ulice — pred okupacijo

Kino Metropol, v katerem je gledališče delovalo, dokler ni bila obnovljena gledališka hiša na Šlandrovem trgu (od 1945 do 1953)

so bili absolutni gospodarji tega gledališča Nemci, ki so vsa leta zatrjevali, da so ponosni na svojo vzorno urejeno gledališko hišo. Zdaj, leta 1941, pa je isto gledališče naenkrat takšno, da ga je treba iz temeljev preurediti, če naj dostojno reprezentira svojo kulturno nalogo.

Ko so leta 1942 celjski Nemci na željo samega Hitlerja začeli z rušenjem notranjosti gledališkega poslopja, so bili trdno prepričani, da bodo s temi deli končali najpozneje do konca leta 1942. Z novim letom 1943 pa naj bi se začela nova sezona v moderno preurejenem in po sodobnih načrtih strokovnjaka arh. Kampra opremljenem gledališču.

Da bi jih pri njihovem delu utegnile ovirati kakršnekoli akcije na domačem ozemlju ostalega prebivalstva — to se jim je takrat zdelo izključeno. Saj so se po izselitvi nezanesljivega prebivalstva v okupirano Srbijo in v Paveličevo Neodvisno državo Hrvaško čutiti popolnoma varne.

Z vsó vnemo so se torej posvetili svoji glavni nalogi: čimprej usposobiti avditorij gledališča za uprizarjanje gledaliških predstav. Zato je treba pohitati z nabavo potrebne opreme. V poštev pride predvsem naslednje: sklopni stoli, razno blago, svila, zastori, preproge, ogledala, vse naprave za električno razsvetljavo gledaliških prostorov in odra, razne barve, firneži, bakelit itd. Župan zahteva, da se vse, za opremo notranjosti gledališča potrebne predmete takoj naroči. Arhitekta Kampra naj se naprosi, da sporoči, katere predmete želi nabaviti on sam in katere naj nabavijo Celjani. — Na pismo, s katerim je bilo to sporočeno arh. Kampru, je ta županu Himmru pisal med drugim tudi to:

»Bodite prepričani, da bom storil vse kar bi moglo biti v prid čim hitrejšemu napredovanju prezidave celjskega gledališča. Opozoriti vas pa moram na naslednje: konec januarja meseca sta bila dva najvažnejša sodelavca mojega podjetja nepričakovano vpoklicana v vojsko, mene samega pa so zadolžili pri organizaciji Todt s posebno pomembnimi nalogami. Te nove naloge me seveda obvezujejo, da jih moram smatrati za prvenstvene in moram načrt za prezidavo celjskega gledališča uvrstiti v svoj drugi plan.« —

Da so si tiste čase tudi celjski Nemci želeli gledaliških predstav, nam dokazuje zanimiv ohranjen dopis dr. Wokauna celjskemu stavbnemu uradu z dne 13. 1. 1943 z naslovom: »Mestno gledališče Maribor — Gostovanje v Celju.« V tem dopisu poroča dr. Wokaun stavbnemu uradu, da se je v Mariboru razgovarjal z intendantom tamkajšnjega gledališča Falzarjem o možnosti eventualnega (neuresničenega) gostovanja v dvorani kina Metropol, ki razpolaga z moderno opremljeno odrsko napravo. — Intendant Falzari je bil pripravljen gostovati s svojim ansamblom v Celju pod pogojem, da Celje omogoči prevoz potrebne odrske opreme, umetniškega in tehničnega osebja ter godbenikov. Prevoz bi morali opraviti s kamioni in z enim primernim omnibusom za osebje.

Za gostovanje v kinu Metropol bi prišla v poštev naslednja dela:

1. »Vetter von Dingsda«. — Opereta z 10—12 solisti in orkestrom 32 godbenikov, skupaj 44 oseb. Ena sama dekoracija. Prevoz bi bil mogoč z dvema omnibusoma in enim velikim kamionom.
2. »Wasser für Canitoga«. Drama.
3. »Kabinettskrise in Ischl«. Veseloigra.
4. »Fahrma Euer Gnaden«. Spevoigra z malim orkestrom.
5. »Boheme«. Opera z enostavno opremo. Zahtevnejša bi bila oprema za opereto
6. »Paganini«. — 3 dekoracije, velik zbor in velik orkester.

Indentand Falzari priporoča, da bi bila gostovanja ob četrtkih popoldne in zvečer, s čimer bi se stroški občutno zmanjšali.

Toliko iz pisma dr. Wokauna.

Pismo arh. Kampra z dne 24. marca 1942 je zanimivo zlasti zategadelj, ker mu je priložen prepis naročilnice za dobavo usnjenih sklopnih stolov, ki naj bi jih dobavila tvrdka Kamphöner et Stüssel, Bielefeld, Lohkampstrasse 19. — O tem poroča arh. Kamper: »Naročil bom usnjene sklopne stole in vas prosim, da na podlagi priložene naročilnice nakažete tvrdki Kamphöner et Stüssel takoj akontacijo v znesku RM 7000.«

Iz prepisa te naročilnice je razvidno:

1. naročenih je bilo 342 usnjenih sklopnih stolov;
2. naročene stole dobavi tvrdka na železniško postajo Celje. Za montažna dela pošlje tvrdka dva monterja, ki bosta opravljala svoja dela na stroške tvrdke Kamphöner et Stüssel;
3. na osnovi priloženega načrta je treba montirati 212 stolov v parterju, 79 na I. balkonu in 51 na II.;
4. rok dobave je 15. julij 1942.

Razen sklopnih stolov je arh. Kamper naročil pri znani tvrdki Siemens-Schukartwerke ves potrebni elektromaterial. Za dobavo tega elektromateriala je mestni stavbni urad Celje nakazal tvrdki Siemens akontacijo v višini RM 19 662,42.

Šlandrov trg z obnovljenim gledališčem 1953. l.

Vse to se je zgodilo meseca marca 1942. Kazalo je, da bodo s prezidavo res gotovi do konca leta in da bo mogoče gledališče z novim letom 1943 usposobiti za redno delo.

Vendar se ti upi niso izpolnili. Minili so meseci in že se bliža konec 1943. leta.

Iz tega obdobja imamo v razpoložljivem dokumentacijskem materialu le malo važnejših podatkov, vendar pa tudi iz teh lahko ugotovimo, da zaradi skrajno neugodnega vojaškega položaja Hitlerjeve armade nastajajo tudi pri prezidavi celjske gledališke hiše nove težave.

Dne 25. novembra 1943 je poslal vodja celjskega stavbnega urada arh. Tornado državnemu propagandnemu uradu za Štajersko v Grazu naslednje zanimivo poročilo:

»Zdaj je končana prezidava vse notranjosti stare stavbe do železnega zastora. Preostanejo samo še zunanji zidovi in strop, ki ga je bilo treba podpreti s komplicirano leseno konstrukcijo. Končana so vsa železobetonska dela v dvorani, kakor tudi na prvem in drugem balkonu. Manjka samo še konstrukcija stropa v zgornjem nadstropju. Upam, da mi bo ta preostala dela mogoče končati do konca februarja 1944. S tem bi bila prezidava gradbeno-konstruktivno zaključena. —

Razen gradbenih del je arh. Kamper naročil še opremo, za katero so bile izplačane tudi akontacije in sicer: za sklopne usnjene stole in za električno instalacijo. —«

Konec novembra 1943 je župan Himmer ustavil vsa dela za prezidavo gledališča. Od tega datuma naprej tudi nimamo tja do 5. aprila 1944 v naših dokumentih nobenih, za nas pomembnih podatkov več.

Dne 5. aprila 1944 je celjski župan naslovil na Državni propagandni urad za Štajersko, Graz, Parkstrasse 1 — dopis s poročilom o dohodkih in izdatkih za prezidavo gledališča do aprila 1944. Iz poročila je razvidno, da so znašali *prejemki* RM 202 600,43, *skupni izdatki* pa RM 201 498,57. K ostanku RM 1101,86 je treba prišteti še RM 7000, ki jih je župan prejel od tvrdke Kamphöner et Stüssel, Bielefeld, kateri je bila ta vsota svoj čas izplačana kot akontacija za dobavo usnjenih sklopnih stolov. Dobava teh stolov je zdaj nemogoča. Himmer piše:

Iz vsega tega sledi, da mi ostane RM 8101,60. Glede na sedanji vojaški položaj se bom mogel v proračunskem letu 1944 verjetno pečati le s takimi deli, ki bodo potrebna, da preprečimo morebitno škodo, ki bi ogrozila stavbo. Za to potrebna sredstva cenim na RM 45 000.

Za leto 1944 znaša torej predvideni denarni zahtevek RM 37 898,14, zaokroženo RM 38 000.

Prosim vas, da predlagate državnemu ministrstvu za ljudsko prosveto in propagando, naj ta znesek nakaže.

Heil Hitler!

Župan:
Himmer l. r.«

Od arh. Kampra naročenih sklopnih stolov torej tvrdka Kamphöner et Stüssel zaradi vojaškega položaja, v katerem se je nahajala Hitlerjeva Nemčija, ne bo mogla dobaviti. Že plačano akontacijo so zdaj vrnili.

Isto se je zgodilo tudi z naročilom za dobavo elektromateriala. Tudi tvrdka Siemens je vrnila plačano akontacijo v znesku RM 19 662,42 z obrazložitvijo, da naročila zaradi vojaškega položaja države ni mogoče realizirati.

Dorfmeister je slednjič moral uvideti tudi to, da kljub množičnemu streljanju rodoljubov v Starem piskru, ni več gospodar položaja. To dokazuje naslednje dejstvo:

Le nekaj kilometrov od Celja leži, obdana od gostih gozdov, prijazna vasica Šmartno v Rožni dolini. Tu je bilo partizansko oporišče celjskega okrožja in tu je bil napravljen najdrznejši načrt v zgodovini oboroženega upora partizanskih čet celjskega okrožja, ki so ga v noči 15. decembra 1944 tudi uresničili — osvoboditev osemdesetih jetnikov iz zaporov v Starem piskru.

Naslednje pismo stavbnega urada mesta Celja je *zadnji dokument*, ki nam je na razpolago iz zgodovinskega gradiva o prezidavi celjske gledališke hiše med okupacijo:

Mestni stavbni urad Celje.

Celje, dne 31. januarja 1945.

Gospod
Radosch M.
čuvar garderobe Mestnega gledališča Celje
v Celju.

Blagor širokih ljudskih množic zahteva, da se vsi predmeti, nahajajoči se v garderobi gledališča, ki jih bo izbral gospod Sneider, izročijo njemu in se obenem črtajo iz inventarja. Verjetno bo treba oddati vso gledališko garderobo. —

Že tri dni potem, ko je bilo tej zahtevi zadoščeno — 3. februarja 1945 — je partizanska puška smrtno zadela kreisfirerja Dorfmeistra v Stranicah pri Frankolovem. Kot maščevanje za to so Nemci 12. februarja 1945 na istem mestu, kjer je bil Dorfmeister ustreljen, zverinsko obesili 100 talcev.

Nemci so med okupacijo opravili le približno 60 odstotkov po načrtih predvidenih del za prezidavo gledališča. Po osvoboditvi so z obnovo gledališča nadaljevali naši ljudje. To pa je že obdobje, ki zahteva novo razpravo. Mi smo svojo nalogo omejili na čas okupacije, tj. obdobje 1941—1945.

Po osvoboditvi so trajala dela za obnovo gledališča tja do leta 1953. Slavnostna otvoritev obnovljene gledališke hiše je bila 9. maja 1953 z uprizoritvijo Kreftovih »Celjskih grofov«.

Aménagements de la maison du théâtre de Celje durant l'occupation de 1941—1945

L'auteur de cet article, qui a beaucoup de mérite pour le théâtre en tant qu'acteur, organisateur et historien du théâtre, nous décrit dans cet article les raisons de la reconstruction de l'édifice du théâtre de Celje ainsi que les étapes intermédiaires d'aménagement. Les remaniements commencèrent sous Hitler, pendant l'occupation, avec le but de germaniser le plus rapidement possible la Slovénie. Les travaux se poursuivirent après la guerre et furent terminés en 1953. L'auteur se sert du matériel officiel allemand qu'il a découvert personnellement.